

הבניית רגשות של לחימה כאתר מרכזי של "לאומיניות"

דני קפלן*

המושג "לאומיניות" – הקישור בין לאומיות ומיניות – מבטא במילה אחת את הקשת הרחבה של הרגשות המעוגנים ביחסים הפוליטיים, החברתיים, האישיים והאינטימיים בין גברים, מה שנהוג לכנות "יחסים הומוחברתיים" (homosocial relations). יחסים הומוחברתיים בין גברים טומנים בחובם רגשות המקושרים הן למישור הציבורי, סביב מושגים כ"סולידריות" ו"אחוות לוחמים", והן למישור הפרטי, סביב מושגים של "התקשרות בינאישית" ו"אירוטיות". התייחסות לרגשות אלה כאל מרחב אחד תותרת תחת ההנגדה המקובלת בשיח הסוציולוגי והמגדרי בין הספרה הציבורית, המזוהה עם מרחבי העיסוק הגברי, לבין הספרה הפרטית, המזוהה באורח מסורתי עם המרחב הנשי ואשר בה נהוג גם לתחום את המימד הרגשי (Ornter, 1974).

דרך המושג "לאומיניות" אבקש לנתח את הרגשות הגבריים כמרחב רגשי-לאומי – מערכת תרבותית קולקטיבית של הבניית רגשות המונעת על-ידי אידיאולוגיה לאומית. הרגש הלאומי פועל בז'ומנית במישור הציבורי ביותר ובמישור הפרטי ביותר. בפרפרזה על הסיסמה הפמיניסטית הידועה "האישי הוא הפוליטי", מטרתי להדגים בניתוח הנוכחי כיצד "המיני הוא הלאומי". לא אסקור את מגוון הביטויים האפשריים של המרחב הרגשי הלאומי, אלא אתמקד במקומו של השירות הקרבי כאתר מרכזי של לאומיות גברית, המעוגן בעיקרון של "אחוות לוחמים" ואשר עוסק בייצור ובשכפול של הרגש הלאומי, ואדגים תפקיד זה באמצעות פרקטיקה אחת – הלחימה באויב. הניתוח התיאורטי ביסודו מבוסס על ראיונות מתוך מחקר נרטיבי על יחסי רעות בין גברים הטרוסקסואליים בוגרי צבא (Kaplan, n.d.). ומתוך מחקר נרטיבי על גברים הומוסקסואליים וביסקסואליים בוגרי יחידות קרביות (קפלן, 1999; Kaplan, 2002).¹ כמו-כן איעזר בממצאים מתוך שורת מחקרים איכותניים שנערכו לאחרונה על שירות קרבי וגבריות בישראל, המשלבים מחקר נרטיבי ואתנוגרפי (הלמן, 1993; לומסקי-פדר, 1998; שיאון, 1997; שושן-לוי, 2000; Ben-Ari, 1998).

לאומיות, גבריות, צבאיות ואזרחות

בשורה התחתונה, כשחיל מדבר על המדינה הוא לא מדבר על המדינה

* המחלקה למדעי ההתנהגות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

תודה לד"ר ניצה ינאי על תמיכתה ועצותיה בכתיבת המאמר. כן תודה ליוחאי חקק ולליאורה שיאון על הערותיהם לכתב-היד.

1 המרואיינים בשני המחקרים, המונים חמישים ושניים גברים בסך-הכל, הינם ילידי הארץ, מרקע יהודי-ציני, ומממעמד הבינוני והבינוני-הנמוך. רובם בגילאי עשרים ושתיים עד שלושים וחמש, ומיעוטם בני ארבעים ושתיים עד שישים. כל המרואיינים המוזכרים מופיעים תחת שם בדוי.

אלא על הפלוגה שלו. מה שמחבר אותו לארץ הזאת לא המסורת או הזוהר היהודית אלא התחושה של להיות אחד מהחבריה. (מפקד פלוגת מילואים, מצוטט אצל: Ben-Ari, 1998, p. 100)

הלאומיות המודרנית ניוונה מדימויים של גבריות אידיאלית, כפי שנותח בהרחבה בכתביו של ההיסטוריון ג'ורג' מוסה, מפורצי הדרך בחקר הגבריות (מוסה, 1993; Mosse, 1985), אם כי רק בספרו האחרון עסק באורח שיטתי בדימויי גבריות (Mosse, 1996). מוסה הראה כיצד עליית הלאומיות באירופה התרחשה תוך כדי החדרה והטמעה שיטתיות של דימויי גבריות שקושרו לרוח האומה ולהגנה על בטחונה. באמצעות דימויי גבריות הטיפה הלאומיות לערכים של קשיחות, כוח-רצון, שליטה עצמית ביצרים, כבוד ותעוזה כאמצעים להגנה על המרקם המוסרי של החברה. אידיאל הגבריות טופח כבסיס לצמיחה אישית ולאומית וכמרכיב בהגדרה העצמית של החברה המודרנית (Mosse, 1996, p. 3).

במדינה המודרנית התנקזו הרגשות הכורכים לאומיות עם גבריות לאתר מרכזי אחד – הצבא. המונופול של הצבא על הכוח מעניק לו מעמד מיוחד המאפשר לו לסמל ולבטא את הזוהר הייחודית של המדינה. הצבא הינו המוסד הלאומי המשמעותי ביותר המסמל עצמאות, ריבונות ושוויוניות של המדינה (Harries-Jenkins, 1976, p. 41). מקס ובר מנה ארבעה מקורות ללגיטימיות הפוליטית של המוסד הצבאי: אמונה רציונלית בערכו של הצבא, הכרה בבסיס החוקי לכינונו, מסורת, ויחס כריזמטי-רגשי כלפיו (Weber, 1964). המרכיב האחרון של יחס כריזמטי-רגשי נוגע ביסודו בשאלת הגבריות. מיתוס הלוחם, המעוגן באתוס פְּרֵהיסטורי אוניוורסלי של הגבר כצייד וכלוחם, קיבל משמעות חדשה בדמות הגיוס לצבא וההשתתפות בלחימה. ההתנדבות למלחמה חווקה סביב אידיאלים של "אחוות לוחמים", חיפוש אחר משמעות בחיים והוכחת גבריות (מוסה, 1993). אידיאלים של גבריות שחוזרים על עצמם בתרבויות רבות קושרים את הגשמת הגבריות להקרבה עצמית עד כדי מוות (expendability) (Gilmore, 1990). קישור זה תרם לחיזוק מדינת-הלאום תוך מתן עידוד לקהילת הגברים לפעול על בסיס הקוד האתי של הקרבה עצמית והתגברות על מעצורים אישיים (Ben-Ari, 1998, p. 112). כך התקבע מבחן הקרב כמבחן העילאי לגבריות (Badinter, 1995, p. 68; Kellet, 1982, p. 301). התנועה הציונית אימצה דימויים דומים של גבריות ולאומיות בכינון היהודי החדש. המהפכה הציונית עמסה בדימויים המבטאים את השאיפה הלאומית לשחרור הגבר היהודי מגלותיות ומנשיות ולעיצובו מחדש סביב דימויים גבריים אידיאליים, כגון חוסן פיזי, אומץ ונשילת אתגרים על עצמם (גלזמן, 1997; רובינשטיין, 1977). על רקע המאבק המזוין המתמשך למן הקמת מדינת-ישראל, הועצם בתרבות הישראלית החיבור בין גבריות ולאומיות דרך מבחן הקרב. אתוס הצבא-הלוחם, המשלב ערכים צבאיים של לחימה בכל מחיר עם ערכים ציוניים של אהבת המולדת וסולידריות יהודית (אלמוג, 1997, ע' 68), ממשיך להוות אידיאל לחיקוי לגבי גברים ישראלים. בקרב אלה המפגינים מוטיבציה גבוהה לשירות קרבי, בולט חלקו של המרכיב הלאומי בתמונת המוטיבציה (ליבלר, 1987; מייזלס וגל, 1990; קפלן, 1999).

הארגון הצבאי עושה שימוש במשוואה ציוני-לוחם-גבר כדי לעצב את התברות של המתגייסים. רק הטמעת משוואה זו מאפשרת לצעירים להעריך את ההתנסות הקשה

שאותה יעברו בהכשרה הצבאית בכלל ובמסלול הקרבי בפרט. בעוד שהמטרה המפורשת של מערך ההכשרה היא הפיכת המתגייס מאזרח ללוחם, מטרתו הסמלית היא הפיכת הנער לגבר (שיאון, 1997; Arkin & Dobrofsky, 1978). ממחקרים רבים על פרקטיקות ותפיסות בקרב חיילים קרביים בולט כיצד החיילות שזורה בגבריות באורח בלתי-ניתן להפרדה. למשל, כאשר מפקד צועק על חיילים שמתלוננים בעת תרגיל על מחסור באוכל "אתם אפסים, נקבות, חנונות; במצב מלחמה לא יהיו לכם מים ואוכל!" (שיאון, 1997, ע' 59), הוא מעביר להם את המסר הסמלי שהחיילות הפגומה שלהם משולה לחוסר בגבריות. מערך ההכשרה מטמיע במתגייס גם ערכים ציוניים. השירות בצבא נתפס כאמצעי להגשמת "הטקסט הציוני", כמאמר חייל בוגר חיל-הים:

לי היתה מוטיבציה אחת, אני גדלתי וחונכתי בבית ציוני, חילוני, שהאמינו, שזה הבית האחרון לעם היהודי... על בית צריך לשמור, ובשביל זה צריך ללכת לשרת בצבא, ביחידות קרביות, ולתת את מיטב יכולתך להילחם. (קפלן, 1999, ע' 184)

אי-אפשר להבין את היחס בין לאומיות, גבריות וצבאיות מבלי לעמוד על המושג "אחוזה גברית", קרי, הקשרים הפוליטיים-החברתיים בין אזרחים בעלי מעמד שווה, מעמד השמור בהקשרים רבים לגברים בלבד. האחוזה – אותו גורם המאפשר לאזרחים להרוג ולמות מרצונם למען האומה – הינה אחד היסודות של הקהילה המדומיינת המודרנית, או בניסוחו של בנדיקט אנדרסון: "כל אומה נתפסת תמיד כאחוזה עמוקה בין אנשים שנמצאים על אותו מישור. אחווה זו היא שאפשרה, במאתיים השנים האחרונות, למליוני בני-אדם להיות מוכנים – לאו דווקא להרוג, כי אם – למות מרצונם למען דמיונים מוגבלים כאלה" (אנדרסון, 1999, ע' 38). קרול פטמן ניתחה את חשיבותו של עקרון האחוזה הגברית כאחד משלושת היסודות של החווה החברתית-האזרחית. הציות והנאמנות של האזרחים למדינה גויסו באמצעות פנייה לקשרים רגשיים של לאומיות, קהילה ואחוזה סביב תחושת הזהות הגברית, ובפרט סביב התשוקות הגבריות להקרבה עצמית. המבחן העילאי למחויבות הפוליטית-האזרחית של גברים הוא מוכנותם בעת הצורך לוותר על חייהם למען בטחון המדינה (Pateman, 1989). מבין כל המוסדות הגבריים, הצבא ושדה-הקרב הם המקומות שבהם האחוזה מוצאת את ביטוייה השלם ביותר. החל במהפכות הצרפתית והאמריקאית נהפכה ההשתתפות בצבא להיבט בלתי-נפרד מההגדרה הנורמטיבית של האזרחות (Janowitz, 1976, p. 79). אזרחות אידיאלית, בפרט בחברה הישראלית, מקושרת לשירות בתפקידים קרביים, ועוד יותר מכך להשתתפות פעילה בלחימה (לומסקי-פדר, 1998; ליסק וקניפז, 1996; ששון-לוי, 2000).

פטמן הנגידה בהקשר זה בין הגבריות המסורתית לבין הליברליזם והנאורות. בעוד שהראשונה יצרה קשרים רגשיים בין לאומיות לבין אחווה גברית דרך הקרבה עצמית, הליברליזם פנה לתבונה ולאינטרס של היחיד ושיקף הגדרה מחודשת של היחיד כבן-חורין, הגדרה שנוגדת את החווה החברתית-הלאומי ואת התשוקות הגבריות של הקרבה למען הקולקטיב. מוסה, לעומת זה, הדגיש כי ערכי החירות האישית והתבונה ברוח הנאורות מבטאים מרכיבים נוספים של גבריות אידיאלית ואינם סותרים בהכרח ערכים של כבוד, אומץ או שליטה ביצרים, אותם ערכים המקושרים היסטורית לאהבת המולדת והלאום (Mosse, 1996, pp. 7–8). הוא גרס כי תנועות אידיאולוגיות שונות, מלאומיות

ונאורות ועד לסוציאליזם, הקרינו ביסודו של דבר דימויים דומים של גבריות אידיאלית ברוח הסטריאוטיפ הבורגני של הגבריות (שם, ע' 132). בעבודתה על כינון זהויות מגדריות בצה"ל, הראתה אורנה ששון-לוי כיצד גם כאשר הרטוריקה של תרומה לאומית מוחלפת ברטוריקה של תרומה לפרט, המוטיווציה לשירות קרבי ממשיכה להתבסס על ערכים אידיאליים של גבריות (ששון-לוי, 2000).

והיכן המיניות?

למשוואה הבסיסית של לאומיות, גבריות, צבאיות ואזרחות יש להוסיף מרכיב נוסף, העומד ביסוד המוטיווציה לפעולה של פרטים וקבוצות בקהילה הלאומית המדומיינת, והוא המרכיב המיני. השאלה היא מה תפקיד המיניות במשוואה זו. ג'ורג' מוסה קישר בין עליית הלאומיות והתפתחות הנורמות של המעמד הבורגני, בפרט בגרמניה ובבריטניה, לבין עקרון המהוגנות (respectability). הלאומיות נכרכה עם עקרון המהוגנות באופן כזה שהפך את השליטה במיניות לנדבך מרכזי בקיום החברה הבורגנית (Mosse, 1985, p. 2). הלאומיות הציגה לאורח הבוגר קוד מוסרי של מהוגנות מינית ושליטה ביצרים, בעוד שמימוש התשוקה המינית קושר לשיח על אבנורמליות. בקו שהתווה מוסה להגדרת היחסים בין לאומיות ומיניות נוצרה איפוא משוואה פשוטה – הלאומיות קושרה לאיסורי מיניות. למיניות, אם כן, אין למעשה מקום במשוואה אלא בעצם העדרה. למן עבודתו הראשונה של ג'ורג' מוסה על לאומיות ומיניות ניתן למנות שורה של מחקרים שעסקו בגבריות ואשר קשרו בינה לבין הגבלות על התשוקה המינית. בעוד שהניתוח של מוסה התבסס ברובו על תוצרים של המעמדות הגבוהים, הרחיב רוברט קונל את שאלת היחסים בין גבריות ואידיאולוגיה תוך התייחסות למעמדות חברתיים נוספים. הוא הציע להבחין בין גבריות הגמונית – קרי, זו המקושרת לקבוצה השלטת בחברה ואשר מתווה את הנורמות והאידיאליים שלה, ביניהם מיניות הטרוסקסואלית – לבין סוגים אחרים של גבריות (Connell, 1995). אלא שגם כאן, התשוקה המינית כשלעצמה לא מילאה תפקיד בהבניית הגבריות, אלא רק מתוך ההנגדה למיניות אינורמטיבית. גם מייקל קימל, שניתח את מבנה העומק של הגבריות ההגמונית בארצות-הברית, התמקד בחרדה מנשיות ובהומופוביה כגורמים המעצבים את הגבריות ההטרוסקסואלית, ולא בתשוקה (Kimmel, 1994). מחקרים אתנוגרפיים רבים המשיכו וניתחו את הבניית הגבריות תוך הנגדתה לנשיות ולהומוסקסואליות, למשל, מחקרו של פורסט על הבניית גבריות בבריטניה (Forrest, 1994) ועבודתו של לויזוס על דימויי גבריות ביוון המודרנית (Loizos, 1994). למעשה, על-פי מיטב המסורת של גישת ההבניה החברתית, נותחה הגבריות ההגמונית על-ידי הנגדתה לדימויים של "אחרות" (Roper & Tosh, 1991). העיסוק בביטויי-גנאי של נשיות והומוסקסואליות משמש תחליף כמעט לבחינת התשוקה הגברית גופא.

הניתוח המקובל של הבניה חברתית מציב איפוא זהות מגדרית ותשוקה מינית נורמטיביות אל מול זהות מגדרית ותשוקה מינית חריגות. ניתוח מסוג זה מפספס את הפרגמנטריות הבסיסית המאפיינת הבניה של זהות גברית, ומתווה אותה כאחידה

ויציבה.² בהקשר של הבניית רגשות, ניתוח מסוג זה מניח חלוקה קטגוריאליה בסיסית בין רגשות מיניים הטרוסקסואליים והומוסקסואליים, כשתי ישויות נפרדות. הוא גם אינו מאפשר בחינה של המרחב הרגשי של יחסים הומוחברתיים. היחסים ההומוחברתיים נעים על רצף רגשי הנע מהקשרים הפוליטיים והחברתיים בין גברים ועד ליחסים הומואירוטיים. זהו רצף שהתרבות המערבית נוטה להתעלם מקיומו וליצור חלוקה דיכוטומית בין שני הקטבים הללו. איב סדג'וויק (Sedgwick, 1985) התוותה את המושג "תשוקה הומוחברתית" כדי להצביע על האפשרות של רצף כזה בין התשוקה המינית בין גברים לבין יחסיהם החברתיים.

אייל גרוס, בנתחו את הקשרים בין צבא, גבריות ומיניות, מציג את המשואה המתבקשת מפרספקטיבת ההבניה החברתית המקובלת. הצבא, כמוסד הומוחברתי, מקושר לאחווה גברית הטרוסקסואלית ומונגד לאהבה בין גברים, לתשוקה הומואירוטית ולגבריות חסרה (גרוס, 2000, ע' 108). ברוח זו ניתן, למשל, לנתח את אחת הקללות הרווחות בקרב חיילים בצה"ל – "לך תמצא ערבי ג'ינג'י שינענע אותך" – כמשקפת הבניה של זהות גברית דרך הנגדה לאחר והשפלתו: האויב הערבי משמש כאחר הלאומי, הג'ינג'יות מתייחסת לאחרות על רקע ביולוגי, ופעולה מרומזת של חדירה הומוסקסואלית מסמלת את הפגיעה בגבריות (קפלן, 1999, ע' 159). אולם באותה מידה ניתן לראות קללה זו כמשקפת את הרב-צדדיות של התשוקה הגברית. היא מבטאת, אם גם דרך הומור וקללות, תשוקה הומואירוטית מושקת כלפי האויב הלאומי והצבאי. כפי שמציין אייל גרוס, יסוד התשוקה ההומואירוטית הקיים בבסיס המוסד ההומוחברתי משמעו כי הצבא לא רק מונגד להומוסקסואליות, אלא גם חופף אותה (גרוס, 2000, ע' 111). הוא בנוי על אחווה גברית שלא רק שאינה רחוקה מאהבה ומתשוקה גברית, אלא אף ניוונה ממנה. המרחב הרגשי ההומוחברתי ניוון מתשוקה הומואירוטית מוכשת. רז יוסף ניתח תשוקה הומואירוטית זו בגבריות הצבאית כיסוד הטבוע בלב השאיפה הלאומית של הציונות בנסיונה לכונן גבריות חדשה (יוסף, 2001, ע' 19). כפי שאבקש להראות, ה"אחר" – יהא זה גבר, אישה או אויב – אינו רק ממלא תפקיד בהבניית הזהות דרך הנגדה, אלא משמש גם מושא למבט הגברי. יש לו תפקיד מכונן ביחסי האובייקט של הסובייקט הצבאי הגברי, והוא מהווה גורם מתווך לתשוקה ההומואירוטית שבאחוזות הגברים. בדברים שלהלן אדגים מבנה מכונן זה של רגשות ויחסי סובייקט-אובייקט סביב החוויה הרגשית והמינית בעת הלחימה באויב. לצורך כך אנתח תחילה את יסוד התשוקה הלאומינית העולה בצבאות, ואת המבנה הארגוני-המיני של ייצור האלימות, קרי, מערכת ההכשרה הצבאית המכינה את החייל ללחימה באויב.

2 למשל, בגישתו של רוברט קונל (Connell, 1995), ובעקבותיו גם בוז של אורנה ששון-לוי (2000), יש קישור אוטומטי בין שיוך אידיאולוגי או מעמדי לבין סוגי גבריות. הפרט מקושר לזהות הגמונית או לזהות חלופית החותרת תחת ההגמוניה. שני החוקרים אינם נותנים מקום מרכזי לתפיסת זהות פרגמנטרית, כזו המבטאת דו-ערכיות ומוטיווציות משתנות, ואשר מנסת לעצמה לסירוגין ערכים מתת-תרבויות שונות. להדגמת החשיבות התיאורטית של תפיסת זהות פרגמנטרית בהקשר של הארגון הצבאי, ראו קפלן, 1999, ע' 264–270.

הקישור בין תשוקה ללחימה

בפרפרזה על פרויד, ניתן להעמיד את התרבות הצבאית כמורכבת משני דחפים – תוקפנות ומין. אל מול מחקרים וניתוחים רבים שהוקדשו ליחס בין צבאיות ואלימות, קיימים מעט מאוד מחקרים ארגוניים המתמקדים במיניות כעוגן מרכזי לא־פחות של התרבות הצבאית. הקישור בין תשוקה ולחימה חוזר כחוט־השני במקורות ספרותיים, היסטוריים ואתנוגרפיים. בניתוחו הספרותי־ההיסטורי של מקורות האהבה הרומנטית, תיאר דניס דה־רוג'מונט (Rougémont, 1974 [1940], p. 244) כיצד כבר בעת העתיקה השתמשו משוררים וסופרים במטפורות מלחמתיות לתיאור ארוס – רגש האהבה. למשל, אל האהבה קופידון תואר כקֶשֶׁת היורה חיצים חורצי גורלות אל קורבנותיו. ובכיוון ההפוך, קיימים אזכורים רבים של דימויים מיניים בתוך השיח המלחמתי. בניתוח ספרות ממלחמת־העולם הראשונה, סקר פאול פוסל את ריבוי ההתייחסויות לטקטיקות של תקיפה צבאית במונחים מיניים, כגון חדירה (penetration), מגע (impact) ואונס/תקיפה (assault) (Fussell, 1975, p. 270). קרול קוהן (Cohn, 1987) ניתחה את השפה הבטחונית בקרב מדעני משרד הביטחון האמריקאי, והראתה כיצד שיח שהיה אמור לכאורה להיות טכני, רציונלי וקר־רוח התגלה כמשופע בדימויים גופניים ומיניים. בין היתר, טילים תוארו במונחים פאליים ("white men in ties discussing missile size"), תוך התייחסויות לפעולות מיניות של חדירה ודחיפה (thrust), והתפוצצות גרעינית תוארה במונחים המזכירים אורגזמה. מתחת לפני השטח של הז'רגון הטכני והמופשט של השפה הצבאית נמצא מימד בולט של ריגוש בעל מקורות מגוונים: סיפוק מעצם השגת יכולת גבוהה, מומחיות ושליטה; התרגשות מהעוצמה הגלומה בכוח ההרס העצום; דומיננטיות הטרוסקסואלית; וריגוש הומואירוטי.

השפה העברית המודרנית והסלנג הצבאי העברי משקפים תמונה דומה, לא רק במקרים של תרגום ישיר של מושגים צבאיים מלועזית, אלא גם בביטויים מן המקורות ההיסטוריים של העברית עצמה. למשל, המילה שהשתרשה בעברית לציון איבר־המין הזכרי – "זין" – הינה למעשה מילה תנ"כית שפירושה נשק וכלי־מלחמה (אבן־שושן, 1998, ע' 119), כך שלפנינו מילה אחת המשקפת את החיבור האימננטי בין חשק לבין נשק. בסלנג העברי בכלל, והצבאי בפרט, "זין" הינה אחת המילים הנפוצות ביותר, ויש לה שימושים מגוונים ביותר.

ניתן להצביע על שני היבטים מרכזיים בשימוש במילה "זין". הראשון נוגע בערך צבאי ולאומי מרכזי בדמות חשק קולקטיבי, קרי, מורל. היחס בין החשק הרגעי לבין האידיאל של שמירה על מורל גבוה משול ליחס שבין הפין לבין הפאלוס. כפי שציינה סוזן בורדרו, הפאלוס מהווה סמל למה שהפין הגברי אינו במציאות, לפחות במשך רוב שעות היום – מלא און, בעל עוצמה, מלכותי ומלחמתי (Bordo, 1994, p. 266). מצבו של איבר־המין הזכרי נותן איפוא ביטוי סמלי להיבטים הרגשיים המשתנים של המוטיווציה האישית והקבוצתית על רקע האידיאל הצבאי של מורל היחידה, ובהכללה גם של המורל הלאומי. השימוש במילה "זין" מתייחס בין היתר לסבל ("כל הזין בגולני"), לענישה ("זין זה כמו בורמנג"), לסגנונות שונים של הזדהות ומוטיווציה בביצוע משימות צבאיות ("זורק זין") ולאובדן מוטיווציה ("שבו־זין", קרי, שְבוֹר־זין). החיבור בין המלכותי והמלחמתי במטפורת הפאלוס – אותה הקבלה בין לחימה וגבורה לבין און מיני – יכול לשמש בסיס לרגש

הלאומי, כשיקוף של הקשר האינהרנטי בין הממלכתיות הלאומית לבין האון המלחמתי המבנה אותה.³ בעבודתה של שרית הלמן על סרבני שירות צבאי, היטיב לתאר זאת לפנייה אחד המרואיינים:

...כשיוצאים לתרגיל וולדות וטנקים, הזקפה היהודית עובדת, כל גבר מרגיש שהוא גבר... זה עוצמה פאלית... זה משהו בטוח יותר מסתם להיות קרבי, משהו הרבה יותר בסיסי. (הלמן, 1993, ע' 192)

כפי שמציינת הלמן, הוכחת יכולת פיזית, עמידה במאמץ והפגנת גבורה בלחימה נהפכים לסמלים שהמדינה דורשת במסגרת כינון הגבריות האידיאלית, ואלה מיתרגמים לאידיאל הצבאי והלאומי של מורל. נוצר כאן קישור בין יכולת העמידה במישור האישי, הקבוצתי או הלאומי לבין יכולת העמידה, פשוטו כמשמעו, של הפאלוס הגברי. היבט נוסף של השימוש במילה "זין" מתמקד במטפורת הכלי. הצימוד בין כלי-הזין, כלומר הנשק, לבין איבר-המין, כלומר הזין, משקף התייחסות לכלי-הנשק כאל המשך של הפאלוס הגברי. הנשק הינו הבטחה לכיבוש מיני. הדבר מקבל ביטוי מוחשי בגוף הלוחם. כלי-הנשק נהפך להמשכו המיני-הצבאי של הפאלוס, תחליף לפין שאינו שומר על אוונו כל הזמן. הנשק, להבדיל, מהווה מקור לא-אכזב של עוצמה וכוח הרס. היחס המיוחד הנדרש מן החייל כלפי כלי-הנשק – ההשגחה עליו, ההקפדה היתרה על נקינותו, ההוראה להיצמד אליו בכל עת – כל אלה משווים לנשק מעמד של קדושה, ובאורח סמוי מסמנים אותו כפאלוס. בעוד שהשימוש הישיר במילה "זין" נותר בעיקר בהקשר של גנאי, נוצרה בהדרגה בסלנג הצבאי והישראלי מילה חלופית לציין הפאלוס הגברי בדמות ה"כלי", ככינוי האדרה לגבריות המתייחס לסגולות הגבר ולכישוריו, ובהדגשה "כלי-כלי", ואף "ארגו כלים". פרפרזות נוספות על מטפורת הגבר ככלי הן "תותח", "קליבר" ו"פטיש", שהתפתח ל"פטיש-אוויר" (רוזנבלום, 2001, ע' 61).

כלי-הנשק האישי הינו מועמד טבעי לפאלוס בשל צורתו ואופן נשיאתו צמוד לגוף. אך גם כלי-נשק שונים לחלוטין עשויים לקבל גוון דומה של "כלי-זין". למשל, מפקד טנק לשעבר תיאר את האתגר שכרוך בהפעלת הטנק. נוסף על ההשקעה בטיפול בו, הוא חש צורך לבדוק את הביצועים והגבולות של "הכלי", כלומר, של הטנק: "זה היה בעיני איזשהו אתגר, לקחת את הכלי שאני עובד עליו, הטנק שהוא שלי, וזה כלי. אני משקיע ומטפל בו, ואני רוצה להוציא ממנו את המקסימום. לראות מה הוא מסוגל לעשות" (קפלן, 1999, ע' 242). כלי-הנשק מקבל בהדרגה משמעות אישית ונושא ערך מהותי פנימי לגבי הלוחם. מטפורת הזין ככלי יוצרת קשר אינטימי בין הלוחם לבין מכונת-המלחמה. קרול קוהן ציינה כי בשיח הבטחוני של מדעני האטום, מגע פיזי בטיל או במטוס-הפצצה מכונה "ליטוף", מילה המבטאת הן אינטימיות מינית והן הפגנת חיבה המנטרלת את מרכיב ההרס הקטלני שמאחורי הנשק (Cohn, 1987, p. 695).

יותר מכך, ניתן להשוות את היחסים שבין אדם לבין מכונת-המלחמה ליחסי רעות בין שני לוחמים. דוגמה מעניינת לכך סיפק נ', מפקד בכיר לשעבר בחיל-האוויר, שביקש

3 לדיון רחב יותר בקישור בין מורל, הודות והפאלוס הגברי בהקשר הארגוני הצבאי, ראו: Kaplan, 2002.

להדגים את הקשר בין המושג "אחוות לוחמים" לבין היחס למטוס־הקרב (Kaplan, n.d.):
 כאן יש דבר עוד יותר עמוק שאפילו לא אומרים אותו... מבין שורת
 המטוסים שאיתם ססתי בחיל אוויר, וססתי על כולם כמעט, אז אני ניגש
 לפאנטום שעשיתי אתו את מלחמת יום הכיפורים. יש איזה קריצה סמויה
 ביני לבין המטוס: אתה ואני עברנו את התופת הזאת ביחד, אתה מבין, זה
 חוויה משותפת... אז אתה רואה פאנטום אתה, זה מין טפיחה כמו על איזה
 סוס שאתו אתה עושה את ה[קרב], אז אני חושב שעוצמת החוויה
 המשותפת היא חזקה דיה בשביל ליצור רכיבים של קשר שהוא כנראה
 נשאר לחיים.

מדברי נ' עולה כי הקשר שנרקם בין הלוחם לכלי־הנשק שלו מהווה סוג של פְּטִיש, תחליף לאינטימיות שב"אחוות הלוחמים". במילים אחרות, מטפורת הזין ככלי לא רק יוצרת קישור מידי בין הלוחם לבין הפאלוס שלו, אלא מהווה מקרה פרטי של העיקרון הכללי יותר של חברים לנשק. כשם שהצימוד בין הלוחם לבין כלי־הנשק יוצר תשוקה אירוטית, כך הקרבה בין חברים לנשק כמו באה לכונן גוף פאלי משותף, מסה של פְּלִי־זין שנלחמים כגוף אחד למען המטרה הצבאית־הלאומית. כך תיאר בשעתו יצחק שדה, מפקד הפלמ"ח, את הַרְעוּת בין הלוחמים:

לבניין זה [של הארץ] משמשות כלבנים - גופות רעים. האיש העומד
 לצדך ומוכן לחפות עליך בגופו... הוא הוא הרע. רעות יש לטפת.
 לרעות - יש לחנך. יש להרגיש את יום המבחן בכל ימות השנה ולהעמיק
 חשוב והרגש ודעת כי חבר שלך הוא אחיך במובן העמוק ביותר, אחיך
 למעשה, למסירות ולנכונות. (מצוטט אצל אלמוג, 1997, ע' 379)

החיבור בין תשוקה ולחימה באמצעות דימויים פאליים סביב מורל וכלי־נשק מתווך באמצעות העיקרון של "אחוות הלוחמים". הקרבה הרגשית העמוקה בין החברים לנשק הינה המפתח ליצירת התשוקה הלאומינית. אותה אחווה, שאינה אלא רגש מדומיין ומופשט בהקשר הלאומי הכללי, נהפכת בצבא לעיקרון מוחשי. תורת הלחימה של צה"ל מייחסת חשיבות גדולה במיוחד לאחוות הלוחמים, עד כדי חילוף פצועים בשטח תוך סיכון עצמי האינסנסיבית המשותפת המכינה את הגברים לקראת האפשרות המעשית של חוויית הקרב הופכים את אחוות הלוחמים לפרקטיקה יומיומית. נוצר הווי גברי־צבאי ייחודי, שאחד מכינויו הוא "סחפקיות". הסחפקיות מתחילה בארוחות המשותפות ובהווי של "עשיית קטעים" ובדיחות, ומגיעה עד להתגודדויות פיזיות לפי מיטב המסורת של "ערמה של חברה על הדשא", כפי שתיאר חייל בתותחנים את המנהג שפשה ביחידתו:
 היה למשל את הטכס שנקרא גול. מישהו שמתחשק לו בא וצועק, "גול, גול, גול!" הולך וקופץ על חייל שישן באוהל ואז עולים כולם עליו. ערמה

4 הקוד האתי של צה"ל מגדיר את הרעות כ"אחוות לוחמים, מסירותם המתמדת אלה לאלה, נכונותם להשיט עזרה ראויה, להיחלץ ואף לטכנ את חייהם למען זולתם..." (כשר, 1996, ע' 233).

תורכית, כמו שהירושלמים שם היו אומרים... זה היה נורא מצחיק. אתה עובר בגדוד ליד איזה אוהל ושומע "גולז" לא משנה מאיזה יחידה אתה, זה היה אופנתי, הייתה, נכנס לאוהל עם כולם וקופץ על אותו בן-אדם. (קפלן, 1999, ע' 102)

במה שנראה כאן כמשחק תמים מהדהד אותו רעיון של יצחק שדה בדבר הרעות בין הלוחמים כגופות רעים הנערמות זו על-גבי זו ויוצרות דבק של תשוקה בין גוף לגוף, תשוקה המטופחת כל ימות השנה מתוך מטרה להיות מועתקת אל הלחימה באויב בשדה-הקרב. הקישור הבסיסי בין תשוקה ולחימה שעליו מושתתת החוויה הצבאית, והמעמד המיוחד של אחוות הלוחמים בהקשר זה, מהווים את אחד היסודות הרגשיים שבאמצעותם הארגון הצבאי פועל.

"מורעלות" וגאוות יחידה כאמצעים ארגוניים ליצירת אלימות לגיטימית

הצבא יוצר דפוסים ארגוניים העושים שימוש בקישור שבין תשוקה לבין לחימה, הן ברמת הפרט והן ברמת הקבוצה. לפני שאתאר אותם, אתייחס לכמה מאפיינים מבניים המעודדים ובהיבט מוסתי את ייצור האלימות הלגיטימית במישור האישי והקולקטיבי, ובפרט "מורעלות" וגאוות יחידה. מטרת הארגון הצבאי ליצור מוטיווציה רגשית מתמשכת למאבק משותף ואלים של חברי הארגון נגד האויב הלאומי. הצבאות המודרנית מושתתת על הוצאה לפועל מוסדרת של אלימות לגיטימית. האפשרות של מלחמה הינה אחד האמצעים המרכזיים בביסוס כוחה של מדינת-הלאום, תוך הפניית משאבים להתמודדות עם סכנת האויב החיצוני. בדרך זו מודגשת מרכזיותה של המדינה ונוצר בסיס לגיטימי למיסוד דרכי האלימות באמצעות הצבא, בהיותו הגוף הבלעדי המוסמך על-ידי המדינה ליישום האלימות (Giddens, 1987). הלגיטימיות של הצבאות נובעת אם כן מריבונותה של המדינה על הצבא, ומהווה ביטוי ישיר הן לערכים אזרחיים של שמירה על הסדר והבטחת היציבות של החברה, והן לערכים לאומיים של עצמאות, ריבונות וזהות ייחודית (Harries-Jenkins, 1976). המוסדרות של האלימות הצבאית פירושה הכוונת האלימות נגד האויב הלאומי הלגיטימי, וכן ויסות האלימות ומניעת ביטויים של תוקפנות מצד חברי הארגון הצבאי כלפי גורמים אחרים – הן גורמים חיצוניים שאינם אויב לגיטימי, כגון אוכלוסייה אזרחית, והן גורמים פנימיים, כגון אזרחי המדינה ואף חברי הארגון עצמו.

ברמת הפרט, הצבא מתמרץ ומעודד את החיילים (וכיום גם את החיילות בתפקידים קרביים) לייצר אלימות. הוא עושה זאת על-ידי מנגנונים ארגוניים לא-פורמליים המעניקים עדיפות לחיילים שמצטיינים בייצור אלימות, למשל, מתן מעמד עדיף לחיילים המתמחים בכלי-נשק ייחודיים ותמרוץ הישגיהם באמצעות תחרויות וצ'ופרים. שאול, לוחם בחטיבת הנח"ל, תיאר את התמריצים שקיבל כחייל שמופקד על מא"ג (מקלע כבד). למקלע הכבד יש מעמד מועדף במסגרת מחלקת חי"ר מתוקף כוח ההרס העדיף שלו: בסוף הייתי מאגיסט. גם היו כל מיני תחרויות. היתה תחרות בין המאגיסטים אז אני הייתי ראשון ויצאתי הביתה צ'ופר... זה היה שווה, זה

מה שטוב בטירונות – אם אתה טוב אתה מקבל. מטרתם אותך פחות...
 באיזה אימון אחד סחבתי אלף כדורים. איפה, אף אחד בעולם לא עשה דבר
 כזה. למאג יש הרבה כוח, אתה שווה יותר מכולם ואתה גם אמור להגן על
 כולם. (קפלן, 1999, ע' 106, 108)

ההכשרה הצבאית מחזקת ומקדמת חיילים "מורעלים", קרי, חובבים מושבעים של
 צבאיות, כאלה שהצבא נמצא בראש מעייניהם (ואחיאסף ואחרים, 1993). חיילים אלה
 מפגינים הזדהות מלאה עם ערכי הצבא, משל היו ערכים אלה רעל הזורם בעורקיהם. שאול
 מספר על החיבור הבלתי-אמצעי שנוצר בהדרגה בינו לבין כלי-הנשק שלו, המא"ג, פועל
 יוצא מהחברות לנשק הנאכף בהכשרה הצבאית, ברוח הסיסמה הידועה "הנשק הוא
 אשתך – שמור עליו!" המורעלות מופיעה בסיפורו כהתמכרות פיזית של ממש:
 האמת שהייתי מכור לריח של האבק שריפה. כשאתה עם מאג או אתה יורה
 באימונים לפעמים 3000–4000 כדורים, אז אתה פשוט כולך מתמלא בריח
 הזה. באיזשהו שלב הייתי כל הזמן מריח את הידיים. היינו צריכים גם
 לישון עם המאג. הייתי שם אותו בשק שינה. חולני. אבל אתה מתרגל לזה.
 (קפלן, 1999, ע' 107)

המורעלות מיתרגמת ליכולת מקצועית טובה יותר בייצור אלימות, ומחוזקת על-ידי
 המפקד מתוך מטרה לייצר יותר כוח-אש ואלימות, כפי שממשיך שאול ומתאר: "הייתי
 צמוד למ"פ, והוא מאוד העריך את היכולת הצבאית שלי... הייתי קולע טוב, יכולתי לרוץ
 הרבה עם המאג. המ"פ היה כזה מורעל, היה דוחף לי עוד ועוד שרשראות." (שם, ע' 108)
 ברמת הקבוצה, התמריץ לייצור אלימות נעשה על-ידי עידוד להישגים באימונים
 ובקרב באמצעות תחרות בין היחידות הקרבות, תוך החרדה של גאוות יחידה, לצורך כך,
 כל יחידה צבאית מתגבשת כקהילה ברוח הלאומיות. היא עושה שימוש נרחב בסמלים
 ייחודיים, שהעיקריים ביניהם הם פריטי הלבוש, תג היחידה והכומתה. היא מדגישה ז'רגון
 מקצועי וחברתי פנימי, משולב בכינויים ובכדיחות, מטפחת ומשמרת מסורת והיסטוריה
 משותפת, ומזינה תודעת קרבה (consciousness of kind) ורשת של מחויבויות הדדיות
 (שוהם, 1999; בעקבות: Gusfield, 1975). באמצעות גאוות יחידה זו נוצרת תחרות
 הגובלת בעוינות בין יחידות עמיתות. למשל, קיים מתח מתמשך בין חטיבת הצנחנים לבין
 חטיבת גולני (שיאון, 1997). ההסבר הבא של יואב לגאוות היחידה בחטיבת גולני מתאר
 כיצד אילו היה נקלע לפלוגת צנחנים, היו חבריו מגולני באים לחלצו מ"האויב":
 אני אהבתי את האווירה של הגולנצ'יקיות, של האנשים שנקראים
 גולנצ'יקים, האופי הזה, הגאווה... אתה רואה את הדברים הטובים שבו.
 זה חברה שידעים לעשות קטעים. זה האופי הישראלי הזה, חברה
 שבעיקרון תמיד יעזרו לך אם תיפול קצת. אם היית נופל שם או אם היית
 נתקע פתאום בין צנחנים לדוגמא, בעיה מהסוג הזה, אז תמיד יהיה מישהו
 שיתן לך עזרה. (קפלן, 1999, ע' 66–77)

אולם באותה נשימה, ועל רקע אותה גאוות יחידה, יואב מתאר את ההתעללות שחווה
 הוא עצמו בגולני משום שלא היה "גולנצ'יק טיפוסי", בין היתר עקב היותו ממוצא אשכנזי

ולא מספיק "ערס", וכן "הנון" שפותר תשבצים ומנהל שיחות נפש עם הפקידה הפלוגתית. אחת ההשפלות הבולטות היא להיקרא "צהוב" - כינוי השמור לצנחנים ואשר מתאר אותם כחיילים עדינים (שיאון, 1997, ע' 106):

אבל אני לא הייתי הגולנצ'יק הטיפוסי. בגלל זה גם היו כמה אנשים שטיפסו על הגב שלי. זה דברים קטנים שבעיקרון אם יש לך קצת שרירון אתה יודע להעיף אותם מעליך, אבל אני לא הייתי טוב בזה. למשל, בן-אדם שהולך אחריך וכל הזמן תוקע הערות עוקצניות, אתה לבן בשבילו, או צהוב בשבילו וכל מיני שטויות כאלו. היה שם בן-אדם אחד שממש התעלל בי נפשית, הוא היה נדבק אלי ועד היום אני שונא אותו. (קפלן, 1999, ע' 77)

הארגון הצבאי הולך אפוא על חבל דק מאוד. מצד אחד, עליו לתמרץ ולעודד את החיילים למורעלות ולגאוות יחידה על-מנת לייצר אלימות, ומצד אחר, עליו לתעל את האלימות רק כלפי האויב הלגיטימי. התוצאה היא שקיים מתח מתמיד בין הצורך בשמירה על רף גבוה של ייצור אלימות לבין הצורך בהכוונתה ובמניעת אלימות בין היחידות הצבאיות השונות וכן בין חברי היחידה עצמה.

ויסותה והכוונתה של האלימות נעשים באמצעות פרקטיקות מוכנות ונלמדות. המוכנות נוצרת מעצם קיומה של מסגרת ארגונית היררכית הכוללת יחסי סמכות והטלת משמעת כוללת על כל תחומי ההתנהגות. הנלמדות נוצרת על-ידי מערכת הכשרה ספציפית שמטרתה להכשיר לחיילות. המשמעת הארגונית מכוונת למשמוע ושליטה ברגשות. לנוכח מטרותיו הייחודיות של הארגון הצבאי - הוצאה לפועל מוסדרת של אלימות לגיטימית - התברר הצבאי פועל לוויסות האלימות דרך ויסות הרגשות. הוא מחייב התחברות לתפקיד בעל פרמטרים נוקשים של שליטה בביטוי האישי של תוקפנות. ניתוח מעניין של החיבור בין ביטוי של רגשות לבין חברות צבאי נערך במחקר על סמלים בטירונות בצבא ארצות-הברית. ביטוי של רגשות אישיים מחבל בהתנהגות הקבוצתית, ולו האחרונה ניתנת עדיפות. מכאן, שביצוע התפקיד הצבאי מחייב הגבלה של הזהות האישית ואי-מתן ביטוי להתנסות הרגשית (Katz, 1990, p. 468). חברות זה בא לידי ביטוי בתפיסה הצה"לית לגבי פיקוד ושליטה, כפי שמתאר חייל בקורס מפקדי טנקים: "להיות מפקד... זה אומר להיות יותר תקיף, לא לתת לרגשות מאוד פנימיים, מאוד דקים, לצאת החוצה. לשחק המון, לזייף מבחינתי, וכל ההתעסקות הזו מאוד לא עזרה לי לעבור את הקורס הזה" (קפלן, 1999, ע' 41). הרגשות האישיים, ואפילו המחשבות עליהם, עלולים להוביל לפעולה בלתי-נשלטת, ולכן הם נתפסים כמסכנים את ביצוע המשימה. תפיסה זו מעוגנת במודל עממי המזהה את הרגשות כבעלי קיום אוטונומי, כלומר, קיום נפרד במידה מסוימת מהאדם החווה אותם.

קרבה פיזית אינטנסיבית בין חיילים, בחיי היומיום ובפעילות מבצעית, מקצינה את הצורך בשליטה ברגשות, כפי שמספר נמרוד על השירות בספינת-הטילים: "החרטום כל כך קטן, ושמים בו כמעט עשרים אנשים, מגורים, מקלחות והכל... המתח בין הפרטים, מגיע לכאלו שיאים. אנשים מתפרצים, פתאום פורקים את כל הזעם שלהם, כשקשה בספינה, בתקופה מבצעית, ומתחילים לריב" (קפלן, 1999, ע' 85). הצורך בשליטה אינו ייחודי לצבא; הוא מעוגן בתפיסות תרבותיות רחבות יותר הקושרות בין שליטה עצמית

(mastering) לבין גבריות. אך השליטה הנדרשת במסגרת החיילות מחזקת תפיסה זו ומחזקת על-ידיה בתהליך רקורסיבי שכורך בין גבריות, חיילות ושליטה ברגשות התוקפנות (Ben-Ari, 1998, p. 116).

סכמת הקרב וחויית ה"זרימה": לוגיקת פעולה לניהול הרגש הלאומיני

הבסיס הרגשי ליצירת האלימות ולהכוונתה הוא הרגש הלאומיני. רגש זה מתורגם בהקשר הארגוני הצבאי למוטיווציית הלחימה בקרב, הפועלת הן ברמת הפרט, סביב הגשמת אידיאלים של גבריות הגמונית, והן ברמת הקבוצה, כהגשמת האידיאל של "אחוות הלוחמים". סיטואציית הקרב הינה ההתנסות המשמעותית ביותר בשירות הצבאי, המממשת הלכה למעשה את הצורך בהפעלה מווסתת של האלימות הלגיטימית. במחקרו על גדוד חיילי חי"ר, ניתח איל בן-ארי חלק מהתפיסות הארגוניות לגבי שליטה ברגשות כפי שהן באות לידי ביטוי בשעת קרב. בסכמת הקרב החייל מבצע פעולת לחימה הנגזרת מחברותו בארגון הצבאי ותחת פקודות המוכתבות לו, כאשר הוא מצוי בתנאי לחץ קיצוניים ואי-ודאות קיומית, ונדרש לשלוט ברגשות של פחד ותוקפנות.

סכמת הקרב פועלת בהקשר הארגוני כלוגיקה של פעולה (logic of action) – מערכת של ייצוגים, פרקטיקות והבניות סמליות שמעוגנות בתוך הקשר מוסדי ומוגבלות על-ידי. לוגיקות הפעולה נגישות ליחידים ומעצבות את דרכי פעולתם במסגרת הארגון במגוון מצבים (Friedland & Alford, 1991). כך, סיטואציית הלוחם בקרב משמשת כמודל הכללי לחיילות וכבסיס להערכת ההתנהגות המקצועית של החיילים. הדמיית הקרב מתרחשת באינספור מצבים נוספים שההכשרה הצבאית יוצרת, החל באימון הבסיסי, המשך בקורסים המקצועיים במסגרת מסלולי ההכשרה השונים, וכלה במגוון התמרונים והתרגילים. כל אלה יחדיו יוצרים שרשרת של מבחנים לאומץ-לב, יכולת פיזית, סיכולת ושליטה עצמית, שמטרתם להטמיע במתגייסים יכולות וערכים של חיילות החופפים כולם את תכונות הגבר ההגמוני. נטילת סיכונים והתגברות על מעצורים רגשיים, מחד גיסא, ועל אובדן שליטה, מאידך גיסא, תוך הפגנת יכולת לבקרה של רגשות של פחד ותוקפנות – כל אלה מפורשים כהתנסויות שעמידה בהן מחזקת את הגבריות (Ben-Ari, 1998).

בועז, חייל נח"ל, היטיב לתאר את הרגשות הכרוכים בסיטואציה המדמה קרב במסגרת תרגיל בקורס מ"כים:

הייתי מפקד נגמ"ש וביצעתי תרגיל, שזה היה תענוג אימים. לנגמ"ש יש עוצמה אדירה, זה נראה גרוטאה, אבל כשאתה יושב למעלה זה ממש עולם אחר. אתה יושב עם מק"כ ענק [מגחך] ואתה נותן את הפקודות, ואתה צריך להיות מספיק יעיל כדי לא להיחשף ובכל זאת לירות. וזה היה טריפ אמיתי. בכלל כל הקטע של עוצמה בצבא, פתאום גיליתי שזה מרגש אותי, הכוח והיכולת לראות כוחות גדולים, להניע אותם נכון, לתכנן ולראות שאתה משיג איוושהי מטרה... על הנגמ"ש שם זה היה אחד הימים הכי המאושרים שלי בקורס. (קפלן, 1999, ע' 54)

בדבריו של בועז באים לידי ביטוי ערכי החיילות הגברית: הפעלת טכנולוגיה בעלת עוצמה, שליטה בכלי, חשיפה מסוכנת תוך משמעת עצמית, ויכולת תכנון מחושבת לקראת השגת מטרה (Barrett, 1996). רבים מבין מרכיבים אלה נתפסו כבר מזמן כמבטאים את אידיאל הגבריות. הפילוסוף הַגְל טען בשעתו כי הגבריות מושגת רק על-ידי אימוץ המחשבה והפגנת יכולת של שליטה טכנית (Bordo, 1994, p. 288). אולם מול התפיסה הרציונלית שהציגה את הסגנון הגברי - בעקבות הַגְל - כטכני, מחושב וקר-רוח, בחווייתו של בועז מודגש דווקא הריגוש. הוא מתאר את הסיטואציה כ"עולם אחר", "כ"טריפ", כהתנסות רגעית שהייתה אחת החוויות המאושרות שלו בקורס. אם אימון נגמ"ש עשוי להיות חוויה מרגשת של "טריפ", ניתן רק לדמיין את עוצמת החוויה הכרוכה במפגש אמיתי עם האויב. רגע הקרב יכול להיות פס כהתנסות-שיא בחיים. ניר, לוחם בגבעתי, התייחס לאירוע של מארב למחבלים ושחזר את ההרגשה שאפפה אותו בעת המפגש עם האויב: "ברגע עצמו, בכמה שניות של המפגש, הלב שלך ממש דופק. אני חושב שזאת אחת החוויות הכי מסעירות שראיתי בחיים שלי." (קפלן, 1999, ע' 121)

ברוח זו תיאר לפניי גם גיא, בוגר סיירת סודית, את אחת ההיתקלויות עם לוחמי חובאללה במוצב צה"ל בלבנון. הריגוש שבפעולה הגופנית של הקרב מקושר בדבריו לתחושה הפיזיולוגית של זרימת אדרנלין בגוף, משל היה זה סם. מדבריו גם עולה כיצד אין סתירה בין אחריות וחיילות לבין היותו "עם אצבע תמה על ההדק":

אהבתי את זרימת האדרנלין. הייתי צוחק באופן היסטרי תוך כדי ירי, תוך כדי שאני תופס את העמדה שלי בהגנת המוצב. באמת אהבתי את הקטע הזה. הייתי עם אצבע תמה על ההדק, לא שלא הייתי אחראי, אבל הייתי מצוות על המאג, למעשה הייתי היחיד עם טווח אש למקורות הירי. אתה יודע, שכחתי לשים אטמי אוזניים ואחר כך למשך יום שלם היו לי שריקות באוזניים. לא יכולתי לנשום והייתי מלא כולי בפיה. אבל פשוט אהבתי את הקטע הזה של האדרנלין כשהיינו תחת התקפה בלבנון. (Kaplan, 2002)

גיא תיאר את תהליך ההתמכרות שלו לסם הקרב. הפרדוקס לכאורה בין הסיטואציה המפחידה של הימצאות תחת התקפה לבין חוויה חיובית של ריגוש אינו יוצא-דופן. הסיכון הכרוך בחשיפת הגוף לאש האויב יכול לבטא ריגוש אקסהיביציוניסטי של הליכה מעבר לסף, כפי שעולה במובלע מתיאורו של המשורר הבריטי וילפרד אוֹן בזכרונותיו ממלחמת העולם הראשונה: "הייתה תחושה יוצאת-דופן של צהלה באופן שבו הלכנו לאיטנו קדימה, חושפים את עצמנו בשטח הפתוח."⁵

תיאורים מעין אלה רווחים בספרות. ההתנסות של שימוש בכוח לנוכח פני הסכנה תוך ריכוז ושליטה במכלול של היבטים - שילוב של הפעלת הגוף, מאמץ עד קצה גבול היכולת וטכנולוגיה רבת-עוצמה - יכולה ליהפך לחוויה מרגשת מאוד, לתחושת זרימה של גבריות מתוך עוצמה המתנקזת לרגע אחד. איל בן-ארי (Ben-Ari, 1998, p. 94) השווה זאת לחוויית ה"זרימה" (flow) שנותחה על-ידי הפסיכולוג מיהלי ציקונטמיהלי (Csikszentmihalyi, 1975). ציקונטמיהלי וקבוצתו ניתחו את חוויית הזרימה ביחס

5 הניסוח באנגלית הוא: "There was extraordinary exultation in the act of slowly walking forward, showing ourselves openly" (Fussell, 1975, p. 271). (מצוטט אצל:)

למגוון פעילויות, החל בפעילויות קבוצתיות, כריקוד רוק או טיול של חבורות אופנוענים, וכלה בפעילויות פרטניות, כגון טיפוס־הרים או מסע־השרדות. המשותף לכולן הוא החוויה של הפעלת הגוף תוך מאמץ במישור הפיזי או המנטלי, שליטה במכלול של היבטים חושיים והתרכזות בגירויים מוגדרים בלבד (Csikszentmihalyi & Csikszentmihalyi, 1987). בהקשר הקרבי מיתוסף על כך השימוש בכוח לנוכח פני הסכנה, תוך שליטה בטכנולוגיה רבת־עוצמה. בכל אלה ניתן ביטוי ל"תחושה הוליסטית שאנשים חשים כאשר הם פועלים מתוך מעורבות מלאה". הם חווים אותה כמצב תודעתי של "זרימה מרגע לרגע, שבה הפרט שולט בפעולתו ואינו חש כמעט כל הפרדה בין העצמי לבין הסביבה, בין הגירוי לתגובה, ובין העבר, ההווה והעתיד" (Csikszentmihalyi, 1975, p. 36). ציקונטמיהלי הדגיש כי במקור כינה מצב תודעתי זה "התנסות לשם ההתנסות" (autotelic experience) – דהיינו, התנהגות של עונג הנעשית לשם עצמה, ולא מתוך צורך כלשהו בגמול חיצוני – אולם הוא חש צורך לשנות שם זה כאשר נוכח כי חוויית הזרימה באה לידי ביטוי גם בפעילויות שלא נועדו לכאורה לגרום כל הנאה, כגון פעולה בשדה־הקרב. כאן מונחת לטענתי הטעות הבסיסית בניתוח של ציקונטמיהלי לחוויית הזרימה. החוליה החסרה בניתוח הוא מרכיב העונג המיני, שעשוי להסביר בו־זמנית הן את חוויית הזרימה בכללותה והן את ההנאה הכרוכה בפעולת הקרב. חוויית הפעולה המינית מהווה את תמציתה של חוויית הזרימה ומכילה את כל ההיבטים שתוארו לעיל. זו תחושה הוליסטית שבה הפרט פועל מתוך מעורבות מלאה, מאבד את עצמו בפעולה וממזג את תודעתו בתוכה תוך כדי התמקדות בגירוי מוגבל. וזו כמובן חוויה מענגת כשלעצמה, המהווה את הביטוי העילאי לעקרון העונג. כהתנהגות בסיסית ואוניוורסלית, הפעולה המינית יכולה וראויה לשמש אב־טיפוס לכל חוויה של זרימה, ומפתיע שהדבר נעדר מן הדיון המקורי של אסכולת Csikszentmihalyi. ההסבר המיני נעדר גם ממחקרים מאוחרים יותר שהתייחסו לזרימה ולריגוש בחוויית הקרב (ששון־לוי, 2000; Ben-Ari, 1998). ששון־לוי מנתחת את חוויית הריגוש בקרב כ"רגש מוחצן, פרוץ ופראי", הנובע מ"חוויית מיוחדות במינן הכוללות תחרויות, והישגים פומביים, הסתכנות, חצייה של גבולות של חיים ומוות" (ששון־לוי, 2000, ע' 133). כפי שהיא מציינת, טען גילמור בשעתו כי כדי שלסכנת החיים תהיה משמעות חברתית, הגבר צריך "להסתכן בהתלהבות" (Gilmore, 1990, p. 223). טענתי היא כי הריגוש המדובר גובל בריגוש מיני. היציאה לפעולת לחימה – שפירושה סיכון חיים, מאמץ פיזי, הפעלת גוף ושליטה ושימוש בטכנולוגיה רבת־עוצמה – גובלת באקסטזה אירוטית (Barrett, 1996; Gray, 1959). המוטיווציה הרגשית הדרושה לשם השתתפות בקרב ניזונה מהריגוש המיני. לפיכך יש להוסיף לסכמת הקרב היבט של ניהול רגשות לא רק סביב פחד ותוקפנות, אלא גם סביב תשוקה מינית. לכאורה קיים ניגוד בין מרכיב השליטה ברגשות הנדרש מן החייל בקרב לבין הצורך בריגוש מיני כדי לייצר את פעולת הלחימה. סכמת הקרב מחייבת, מחד גיסא, התגברות על מעצורים רגשיים כדי לצאת למשימה המסוכנת, ומאידך גיסא, שליטה ברגשות כדי לפעול בסיטואציה כנדרש (Ben-Ari, 1998). אולם כאן בדיוק חשיבותה של פרדיגמת הזרימה, שלפיה אי־אפשר לפרק את החוויה הרגשית למרכיבים שונים ואף נוגדים, אלא מדובר בחוויה הוליסטית של עונג צרוף. פעולת הלחימה בקרב הינה חוויה רגשית ומינית של זרימה הכוללת הן שליטה והן ריגוש, ממש כשם שהפעולה המינית משלבת שליטה וריגוש ללא שום ניגוד ביניהם.

אי־אפשר להבין את חוויית הריגוש בקרב ללא התייחסות להיבט הקולקטיבי של הרגש הלאומי המזין אותה, אותו מרכיב מרכזי של "אחוות לוחמים". רגע הקרב מאפשר מימוש מסוים של מרכיב התשוקה ההומואירוטית החבויה באחוות הלוחמים על רקע סכנת המוות המרחפת ברקע. נושא זה ראוי לדיון נרחב יותר (Kaplan, n.d.), אך בהקשר הנוכחי אציין רק כי הריגוש הקרבי אינו חוויה אישית, אלא הוא מקבל את משמעותו מההקשר הקבוצתי של אחוות הלוחמים. הציפייה לריגוש הקרבי, במשולב עם החרדות המלוות ציפייה זו, עשויות לייצר אקלים קבוצתי של התרוממות־נפש והתעלות קולקטיבית. כך עולה מסיפורו של שחר, המתאר את האווירה שהשתררה בקרב חבריו לגדוד השריון כאשר הוקפצו לרמת־הגולן בשלב של כוננות ג ושהו במשך חודש ימים בהמתנה דרוכה לקראת מלחמה אפשרית עם סוריה:

אני זוכר את האווירה בין החברה, היתה מין אוירה של באמת, אם יש דבר שנקרא אחוות לוחמים או אני חושב שמעולם לא הרגשתי את זה כמו אז. של התרגשות גדולה, של כל אחד עוזר כמיטב יכולתו לשני... וגם היו המון, המון דיבורים ככה על העבר ומה יהיה... אם לא נחזור, מה יהיה אם נפצע. זה היתה מין תחושה מוזרה כי מצד אחד זה היתה תחושה של פחד אבל בו בזמן יש גם איזה תחושה של התעלות, סוף סוף אנחנו מגשימים את הדבר שלמענו אומנו, כן? אולפנו. היה בזה גם איזה ה"י מאד גדול. גם אחרי שבוטלה המלחמה במרכאות גם היתה אכזבה, איזה בעסה אנחנו חוזרים לשגרה, לא נלחמים. (Kaplan, n.d.)

התרוממות־הנפש הקבוצתית הזו מתוארת לעיתים כשכרון־חשים קולקטיבי, על גבול האקסטזה הדתית. כך תיאר ניר את תוצאת המפגש בין מארב של גבעתי לבין לוחמי חזבאללה:

כולם שם ממש בשכרון חשים אחרי זה. אפשר לחשוב מה עשינו, ארבעים איש על כמה מתבלים, זה לא כל כך קשה. אבל ההרגשה המוראלית מאוד גבוהה. אנשים היו ממש בה"י. (קפלן, 1999, ע' 121)

ה"ה"י" הקבוצתי לקראת לחימה, ועוד יותר מכך בעקבות ניצחון בקרב ופגיעה באויב, הינו אחד הביטויים המפורשים ביותר לרגש הלאומי. אחת מאמות־המידה המרכזיות ליעילות מבצעית של יחידה לוחמת היא מידת הפגיעה בכוחות האויב תוך שמירה על מספר מוערי ככל האפשר של נפגעים בקרב כוחות היחידה.⁶ מאחורי הניסוח הניטרלי הזה עומד ריגוש קבוצתי הדומה לשמחת האוהדים ביציע של מגרש הכדורגל בעת הבקעת שער. הקרב מדומה למשחק כדורגל שבו כל צד מנסה לשמור על מספר מוערי של "שערים", קרי פצועים והרוגים, לכוחותיו, תוך גרימת מספר מרבי של "שערים", קרי פצועים והרוגים, לכוחות האויב. אורנה ששון־לוי מתארת פרסומת לעידוד התגייסות

6 כך המונח "יעילות מבצעית" מוסבר בערך combat efficiency במילון למונחים צבאיים (Shafritz, Shafritz & Robertson, 1989). להדגמת הגדרות נוספות לפעולות של אלימות צבאית המנוסחות בשפה רשמית ניטרלית, ראו: Ben-Ari, 1998, p. 11.

לחיל-השריון המתייחסת לאירוע קרב תוך הדגשת תוצאותיו: "דוגמא ומופת ללחימת צוות טנק במשך 36 שעות... שתוצאותיו הינן 13 הרוגים ללא פגיעה לכוחותינו" (ששון-לוי, 2000, ע' 144).

כמערכת שמטרתה ייצור של אלימות, בין היתר באמצעות תשוקה, ההכשרה הצבאית יוצרת פרקטיקות המדמות סיטואציה של קרב הן בהיבט של הפעלה ושליטה בתוקפנות והן בהיבט של עירור מיני. בחלק הבא והאחרון בניתוח אפרט כיצד הדבר בא לידי ביטוי בלוגיקת פעולה ספציפית המעצבת את הרגש הלאומי.

לוגיקת הטיווח המיני: לחימה באויב כסקס אנונימי בחדר-חושך

מהעיקרון המארגן הבסיסי של סכמת הקרב לניהול הרגש הלאומי ניתן לגזור לוגיקת פעולה ספציפית ללחימה באויב, לוגיקה שאני מכנה "לוגיקת הטיווח המיני" (sexual targeting). לוגיקה זו יוצרת הקבלה ישירה בין לחימה וכיבוש צבאי לבין כיבוש מיני, תוך שהיא מסמנת את האויב כאובייקט מיני שיש לחדור אליו. ברוח זו ניתן להבין את ערך ה"חתיירה למגע" עם האויב, או כפי שזה הודגש למשל כמרכיב נוסף בסיסמה של יחידת נח"ל – "כדי לחנך את החיילים שיהיו לוחמנים ונשכנים" (הראל ובקר, 2000; מצוטט אצל ששון-לוי, 2000, ע' 145). הרצון ליצירת "מגע" עם האויב והתיאור של מגע זה במונחים פיזיים-גופניים של "נשכנות" מרמזים על תשוקה מינית סמויה כלפי האויב. רו יוסף וג'ד נאמן טוענים, על בסיס מקורות פסיכואנליטיים וקולנועיים, כי העור של האויב עובר אירוטיזציה על-מנת ללבות את הרצון לחדירה אליו, תוך הסבה של התשוקה מהיחסים שבין החיילים לבין עצמם אל עבר האויב (יוסף, 2001; נאמן, תקשורת אישית, 2001).

לוגיקת הטיווח המיני מתייחסת לירי ופגיעה במטרת אויב כאל פעולה פאלית של חדירה לאובייקט מיני. אציג מגוון הקשרים שמהם ניתן להקיש על-אודות לוגיקה זו וכיצד היא מיושמת בהכשרה הצבאית. בסלנג הצבאי, עצם פעולת הירי משולה לפעולה מינית. הפעולה הבסיסית של ירי לעבר מטרה בעת תרגיל או במטווח מתוארת בסלנג הצבאי כ"הרמת מטרות". ניסיון לפגיעה מדויקת במטרה יכולה "להשחיל מטרה". שני המונחים משמשים בסלנג העברי גם לתיאור חדירה בעת משגל מיני. ליאורה שיאון עומדת, בעקבות המושג "טבילת-אש", על דימוי הרטיבות לתיאור ירי, תוך הבחנה בין אימון "על יבש" – ללא ירי או תוך ירי של כדורי-סרק – לבין אימון "על רטוב", קרי, תוך שימוש בכדורים "חיים". הדימוי של אימון ירי כרטוב מול אימון חלקי כיבש מעלה אסוציאציה של משגל מיני (שיאון, 1997, ע' 116). בפרט, ההתייחסות לירי של קליעים אמיתיים כאל ירי "רטוב" מעלה דימוי ישיר של הרטבה בעקבות פליטת זרע, ואף מרמז אולי על הבחנה בין "תרגול על יבש" כסוג של אוננות לבין "טבילת-אש" המדמה את הדבר האמיתי – אורגומה רטובה בעקבות יחסי-מין מלאים. אלא שבעוד שיחסי-מין אידיאליים מזוהים עם הפרייה, היריון וחיים חדשים, הירי ה"חי" שביחסי-המין הצבאיים מכיוון דווקא לפגיעה בחיים.

מטרות-דמות מקרטון, שבהן נעשה שימוש בתרגיל-אש, אינן יעד כה אטרקטיבי. נשים מהוות מקור השראה טוב יותר. צביעת המטרה הניטרלית בצבעים אטרקטיביים יותר,

כאלה שיעוררו דחף מיני, מחזקת את הרגש הלאומי. כך, ההתייחסות לנשים מהווה מקור לא־אכזב להבניית החיילות. (גם ההיפך נכון: הריוגושי האירוטי שבקרביות הופך את האישה האמיתית ליעד נוסף שעל הגבר החייל לכבוש). לעיתים הדבר נעשה באורח רשמי כמעט. למשל, בתרגיל טיפוסי לכיבוש יעדים בבה"ד 1 מכנים את היעדים בשמות קוד של נשים – "איריס", "איילה" וכולי. בדרך־כלל מדובר בהבניה לא־רשמית, הנעשית באורח "ספונטני" על־ידי החיילים, אך זוכה בעידוד של המערכת. כך, למשל, מתאר בועז, חייל בנח"ל, את ההווי בטירונות:

כל הזמן מדברים באוהל על נשים, הדבר היחיד שכולם עסקו בו כל הזמן זה זיון אופטי... כל בחורה שעוברת אז כל המחלקה צועקת "זיון אופטי מימין, זיון אופטי משמאל!" זה אחד הפיתוחים היותר יפים של המחלקה, כל היום עסקו בזה. (קפלן, 1999, ע' 52)

שיח הכיבוש המיני־הצבאי אינו מופנה רק כלפי נשים. הפאלוס יכול לחדור לא רק לגוף האישה, אלא גם לגוף הגבר. השיח המיני־הצבאי מופנה כלפי גברים במסגרת הפגנה של יחסי דומיננטיות. ונדי צ'פקיס, המנתחת את הצבאיות כטקס מיני של שליטה וכניעות (dominance and submission), מציינת כי משחק הכוח בפנטזיה המינית־הצבאית מקבל גם גוון הומואירוטי. מאבק ותחרותיות בין הגברים עצמם הינם המנוע מאחורי האירוטיות שבאווריה הצבאית. האיום והאתגר שגברים אחרים יוצרים לגבר הלוחם הופכים אותם למוקד העניין. היריב הטוב, כמו המושא המיני האטרקטיבי, הוא זה שיוצר התנגדות מספקת לפני שהוא נכנע (Chapkis, 1988, p. 110). למשל, ענישת חיילים על־ידי מפקדיהם מתוארת באמצעות דימויים של אונס הומוסקסואלי, כגון "לפתוח לחיילים את התחת"; מאבקים בין חיילים מתוארים באמצעות דימויים כגון "תוקע לו את הגליל בתחת" (שיאון, 1997, ע' 78). יסוד התשוקה ההומואירוטית בין חיילים מתווך על־ידי מנגנונים שונים של טקסיות, פומפיות והומור שתוחמים לכאורה, ורק לכאורה, את הקו הדק שבין חברות גברית לבין הומוסקסואליות. התשוקה המינית התוקפנית הזו אינה נעצרת בדיבורים ובהומור. היא באה לידי ביטוי דרך התנהגות "משחק" והטרדה מינית כלפי גברים, לעיתים עד כדי התעללות של ממש. שוקי מתאר מנהג של שני חבריו ליחידה בגבעתי:

היו שם שני חיילים שהמציאו משחק. הם קראו לזה סאדו. המשחק היה שכמה חבר'ה היו מצמידים מישהו לרצפה... ואחד מהשניים האלה היה משחק עם איבר המין שלו ליד הפה של החייל שהשכיבו אותו. לרוב הם לא היו מגיעים ממש קרוב, אבל הוא היה מאיים עם זה. הוא היה מקרב את איבר המין תלוי לפי כמה החייל היה מתנגד בכוח, אולי עד כדי 20 ס"מ ממנו... פעם אחת אחד החיילים הלך לקצין להתלונן על זה אחרי שזה קרה לו. הוא איים בהתאבדות ודברים כאלה. הוא הרגיש רע מזה. בסוף הוא עזב את היחידה. (Kaplan, n.d.)

התשוקה המינית מתורגמת איפוא למשחקי כוח בין החיילים. ביחסי־המין הלא־כל־כך־סמליים הללו, הגבר הפעיל – ה"מזיין" – אינו מסתכן באות־קלון, אלא רק הגבר הסביל, זה המשמש כמושא לחדירה. עד לעליית המהפכה ההומוסקסואלית במאה השנים

האחרונות, זו הייתה ההבניה המקובלת למיניות גברית, ללא הבחנה בין קטגוריות של הומוסקסואליות והטרנסקסואליות (Halperin, 1990; Cantarella, 1992). זו נותרה גם הקטגוריה המקובלת לגבריות ברוב התרבויות בנות-זמננו, למשל, בתרבויות ים-תיכוניות ולטיניות, שבהן אות-קלון על יחסים הומוסקסואליים מוצמד רק לגבר הנחדר, בעוד שהחודר נתפס כגברי לכל דבר (Bordo, 1994, p. 289). מבחינה זו אין מקום להבחנה בין מיניות הטרנסקסואלית להומוסקסואלית ברגש הלאומיני הצבאי. הרגש מבוסס על עצם הרצון הפאלי לחדירה, ואינו תלוי בסוג האובייקט שכלפיו הוא מופנה. חשיבותו בכך שהוא שומר על יחסים ברורים מאוד בין הסובייקט הצבאי, קרי הלוחם, לבין האובייקט שלו, קרי המטרה. הלוחם משקף את דימוי הגוף ההגמוני הגברי, דימוי של שריון בלתי-חודר (Bordo, 1994, p. 289); המטרה, לעומת זה, מסומנת תמיד כגוף שיש לחדור אותו.

הירי לעבר מטרות-דמות מקרטון, כמו גם הכיבוש של נשים או גברים, אינו אלא תחליף סמלי למטרה הסופית של לוגיקת הטיווח המיני ושל הרגש הלאומיני – כיבוש האויב. אך לא כתחליפיו הסמליים, את האויב יש להרוג בפועל. כדי לממש ייעוד זה, חשוב במיוחד לשמור את דימוי האויב כסטריילי. לצורך כך האויב עובר תהליך של דה-פרסונליזציה ודה-אובייקטיפיקציה ומנוטרל מהיבט אנושי. בעוד שצבאות רבים נוטים לדרבן לחימה באויב על-ידי דמוניזציה והשפלה שלו תוך הדגשת תכונותיו התרבותיות השליליות, הרטוריקה המקובלת בצה"ל ביחס לאויב נוקטת סגנון ניטרלי תוך שהיא מפשיטה אותו מכל היבט תרבותי ייחודי (Ben-Ari, 1998, pp. 82–83). למשל, השפה הצה"לית הרשמית אינה מבחינה בין סוגים שונים של טרוריסטים ולוחמי גרילה ערביים, ומתייחסת לכולם, בין שהם פלשתינים מהשטחים או לוחמי חזבאללה, כאל "מחבלים", כשם שקבוצות ערביות לסוגיהן שאינן אויב ישיר מכונות במונח הכללי "אוכלוסייה אורחית". תהליך הדה-פרסונליזציה הינו אחד המנגנונים הרגשיים המאפשרים את פעולת הלחימה של החייל, שכן לכאורה, הפיכת המטרה ללא-אנושית מאפשרת לאצבע על ההדק להיות קלה יותר בעת ביצוע הירי לעברה.

מנגנון נוסף ומרכזי לא-פחות המשרת בהקשר זה את פעולת הלחימה הוא השוואתה לפעולת מכונה. מטפורת המכונה, כפי שנותחה בהרחבה על-ידי איל בן-ארי, מדמה את חיילי היחידה לפועלים בקו-ייצור תעשייתי לאלימות (Ben-Ari, 1998, p. 34). זהו מודל מכניסטי המעניק תחושה של סדר בין חלקים מוגדרים, שבמסגרתו כל חייל הינו "בורג" חשוב במערכת. הלוחם עצמו משול למכונת-מלחמה. גופו, כלי-נשקו וכל יתר הרכיבים שהוא שולט בהם אמורים לפעול בהרמוניה ובאורח אוטומטי. מטפורת המכונה משרתת את סכמת הקרב כהבניה רגשית של פעולה אוטומטית תוך שליטה ברגשות בעת לחץ, המשולה לפעולה אוטומטית של מכונה. נמרוד, לוחם על ספינת-טילים, מיטיב לבטא מטפורה זו בעת פעילות מבצעית:

בקטעים האלה, אתה אומנם בלחץ אבל אתה פשוט לא חושב, אתה עובד כמו במכונה. העבודה בספינה זה פשוט כמו מכונה שצריכה להיות משומנת היטב ואתה עושה את העבודה שלך הכי מדייק שאפשר. כי זה ספינה קרבית וכל בורג בה וכל גלגל שיניים צריך להסתובב הכי טוב. אין התפשרויות. (קפלן, 1999, ע' 90)

ההתמקדות בהיבט הטכני של פעולת הלחימה נגד האויב מטשטשת את ההיבט האנושי של פגיעה בחיי אדם, אולם תהליך הדה־פרסונליזציה ומטפורת המכונה לבדם אינם עונים על הצורך בייצור אלימות כל עוד הם נעדרים את המימד של חשק מיני שיספק מוטיווציה לפעולה. אם האויב מופשט מכל משמעות אנושית, הוא מאבד את הפוטנציאל להיות מטרה תחת לוגיקת הטיווח המיני. אכן, בנייתו מדויק יותר יש לומר כי הוא מנוטרל מכל היבט אנושי החורג מגידוי מיני. נזכור כי עליפי פרדיגמת ה"זרימה", פעולת הקרב הינה חוויה חושית הוליסטית המתרכזת בהיבטים מוגבלים של הגירוי. במילים אחרות, על־מנת שהאויב ייהפך למטרה לגיטימית תחת לוגיקת הטיווח המיני, עליו לעבור אירוטיזציה, ליהפך למושא של תשוקה, לאובייקט שאין לו כל משמעות אחרת זולת תשוקה. הסיטואציה מפשטה אותו, תרתי משמע, מכל הקשר אחר. כך האויב מסומן כפוטנציאל לחדירה ולכיבוש מיני־צבאי, כמושא לפעולת הלוחם. החשיבות העיקרית של תהליכי הדה־פרסונליזציה והדה־אובייקטיפיקציה טמונה אם כן בהפיכת האויב לאובייקט מיני אנונימי, נטול כל סממן של זהות ספציפית. כמו סקס אנונימי בחדר־חושך, האויב האנונימי מהווה את המטרה האידיאלית ללוגיקת הטיווח המיני.

המכונה לייצור האלימות המינית אינה נקייה מתקלות. בסיטואציות שבהן הפיתוי הלאומיני חזק במיוחד הוא עלול לגבור על אמות־המידה שנקבעו בפס־הייצור לאלימות לגבי אופן השימוש בה, קרי, שימוש באלימות רק כלפי מטרה לגיטימית המסכנת חיים. החיבור בין רגשות התוקפנות והמיניות הגיע לכלל רתיחה בדוגמה הבאה, שבה דמות המחבל, במקרה זה איש אש"ף באיזור השליטה הפלשתיני בבירות, התמוגה עם דימוי אחר של מטרה מינית – יחסי־מין הומוסקסואליים. כך תיאר שאול מקרה שחווה במלחמת לבנון, כאשר בעת המצור על ביירות נצפו פלשתינים מקיימים יחסי־מין אנאליים אל מול משקפתו של צלף ישראלי, כשהתוצאה לא איחרה לבוא:

היו תצפיתנים שם לידנו שהיו צלפים, והיו מסתכלים כל היום על הבתים. אם היו רואים מישוהו היו צולפים עליו... אחד מהם אמר לי, "בוא תראה משהו". אני מסתכל ורואה שני מחבלים מזדיינים בתחת, מזדיינים אחד את השני בתחת, זה היה מצחיק. כזה בהמות כאלה. הצלף אומר לי, "עכשיו תראה משהו", הוא מכוון, דופק לזה שמקבל בתחת כדור במצת. השני מה זה נלחץ, פתאום הוא מת לו. זה היה רע. היינו מה זה אכזרים. אכזריות, אבל זה מלחמה. בני־אדם זה לא משהו שנמדד שם, כי הבן־אדם הזה יכל לגמור ולירות עליך שניה אחרי זה, להרוג לך מישוהו. (קפלן, 1999, ע' 111)

האויב לא שימש כאן עוד כאובייקט מיני אנונימי. המבט החודר של התצפיתן הישראלי וזיהה בחדר־החושך את פני האויב, פנים "דמוניים" במיוחד, בדמות יחסים של חדירה מינית הומוסקסואלית. נראה שבסיטואציה זו לא עמדה לוגיקת הטיווח המיני בפיתוי, ונכנסה לפעולה מיידית. אגב, מעניין שגם ב"מלחמה" הזו דאגו לירות בגבר הממלא את תפקיד הנחדר וויתרו לגבר בעל התפקיד הפעיל – הגבר החודר.

לוגיקת הטיווח המיני מושתתת על הבניה של היחסים בין הסובייקט הצבאי, קרי הלוחם, לבין מושא פעולתו, קרי המטרה או האויב, כיחסים של חודר ונחדר. המבט הגברי על האובייקט הינו אחד וחד־משמעי, מתוך שאיפה לייצר מטרות צבאיות ומיניות ברורות

ולהימנע מעמימות באשר לאופיין. מבט זה מאפיין את הרגש הלאומי בהקשרו הצבאי. תומס שף מציג בהקשר הלאומי, לאו דווקא הצבאי, קישור מעניין בין המבט לבין רגש הבושה. מבט רגיל משלב לסירוגין בין התבוננות באחר לבין הפניית המבט הצידה. מבט מלא בושה נמנע מלכתחילה מכל התבוננות ומסיט מייד את המבט הצידה או כלפי מטה. לעומתם, מבט המונע על-ידי רגש בושה לא-מודע, רגש בושה מועתק, עשוי להתבטא במבט חודרני מתמשך כלפי האחר, מבט המנסה להוריד את מבטו של האחר (Scheff, 1994, p. 291). כמו בדו-קרב הגברי המסורתי, זהו מבט כוחני הבוחן מי ימצמץ ראשון.

סיכום

אני רואה הקבלה בין מין, היריון ולידה לבין מלחמות. במדינת ישראל להיות בצבא ולעבור מלחמות זה טבעי כמו הכניסה להיריון והלידה בתוך המהלך הרגיל של חיי מין בוגרים... כמו היריון, גם במלחמה – אם היא נגמרת טוב, למרות הכאבים והסבל יש לזה השלכות חיוביות. רון לוי, לשעבר הפסיכולוג הראשי של צה"ל⁷

בהיריון כמו בהיריון, ובמלחמה כמו במלחמה. המשותף לשניהם הוא תפיסה של המיניות כמרכיב הכרחי בפעולה. כפי שניסיתי להציג במאמר זה, לקישור בין לחימה ותשוקה מינית יש תפקיד מרכזי בהבניית רגשות של לחימה, תוך שהוא מתווכ על-ידי העיקרון של "אחוות הלוחמים". אחוות הלוחמים הינה גם רגש המתייחס בו-זמנית למישור הלאומי ולמישור הבינאישי הפרטי. תומס שף טען כי ההתחקות אחר הלאומיות מחייבת, בין היתר, התייחסות להיבטים הרגשיים של היחס לזולת. מאחורי המאבק להשתייכות ולסולידריות, מחד גיסא, ומאחורי ההתנכרות לגורמים הנתפסים כזרים ללאום, מאידך גיסא, מצויים רגשות בסיסיים כגון בושה וכבוד (Scheff, 1994, p. 282).

הדגמתי כיצד הרגש הלאומי בא לידי ביטוי בסכמת הקרב, ובפרט בלוגיקת הטיווה המיני, המשמשת מודל לייצור ותיצול של הרגש הלאומי. זוהי לוגיקת פעולה למגוון של סיטואציות ופרקטיקות צבאיות שהשירות הצבאי מזמן. המערכת מייצרת פעילות אינטנסיבית של חיילים הפועלים יחדיו, ובתוך כך מעוררת צורך בשליטה הן ברגשות של תוקפנות והן ברגשות מיניים כלפי חברים וחברות לנשק. רגשות אלה מכינים את החיילים לסיטואציות הקרב, אולם בעוד שסיטואציה טהורה של קרב מאפשרת ואף דורשת הפעלה כוללנית והוליסטית של הרגש התוקפני והמיני, בסיטואציות תרגיליות וחברתיות אחרות מושם דגש רב יותר בשליטה ברגשות אלה כאמצעי לעמידה במשימה הצבאית. דגש מיוחד מושם בשליטה ברגשות מיניים הומואירוטיים העשויים להתעורר בין החיילים, הנעשית באמצעות לוגיקות פעולה שונות לניהול רגשות (קפלן, 1999, ע' 251–263). כמו במישור של ניהול התוקפנות, גם סביב המיניות הארגון הצבאי הולך על חבל דק.

7 מתוך סינה-דסטביליה, ספנסר וגל (1992, ע' 56). מצוטט אצל לומסקי-פדר (1998, ע' 212), כדוגמה להפנמת המלחמה כמרכיב טבעי במהלך חייהם של גברים ישראליים.

מצד אחד, עליו לתמרץ ולעודד את החיילים ליצור אלימות באמצעות הריגוש המיני הכרוך בה. מצד אחר, על הצבא לתעל תשוקה זו כלפי האויב בלבד, ולא כלפי חברים וחברות לנשק ולחשק. קיים כאן מתח מתמיד בין הצורך לשמור על רף גבוה של תשוקה לבין הצורך לשלוט בה ולממשה רק בפעולת הלחימה.

קרול קוהן הדגישה כיצד השיח של קהיליית הגברים העוסקים בביטחון לאומי שזור בשיח מיני מבלי שיתנו את הדעת לכך. אל מול הניסיון להציג את השיח הגברי הבטחוני כמונחה על-ידי חישובים "קרים", "רציונליים" ו"ריאליסטיים", תיארה קוהן כיצד חשיבתם רצופה בתגובות רגשיות, כגון תוקפנות, תחרות וגאווה סביב מטפורות של מיניות (Cohn, 1993). אך המרחב הרגשי הגברי לא רק שזור בשיח מיני, אלא גם משקף פרקטיקות של מיניות. בהקשר הצבאי, החיבור בין כיבוש מיני לבין כיבוש ולחימה צבאיים אינו רק בגדר מטפורה, אלא מייצר חוויה רגשית המשרתת את המטרה הארגונית של לחימה באויב. לאובייקט המיני – בדמות אויב, נשים או גברים אחרים – יש תפקיד מכונן כמושא תשוקתו של המבט הגברי. יותר מזה, אובייקטים מיניים אלה מתפקדים למעשה כפְּטִיש, כתחליף לתשוקה ההומואירוטית המושתקת שבבסיס של אחוות הלוחמים ושל הרגש הגברי הלאומי.

לוגיקת הטיווח המיני הינה רק יישום אחד מני רבים שבאמצעותו ניתן למפות ולנתח את הרגש הלאומי הגברי, במקרה זה בהקשר ארגוני ספציפי בדמות הצבא ובהקשר של מטרה ספציפית בדמות מערך ההכשרה לייצור אלימות לגיטימית. כארגון המושתת על חיבור רגשי בין תשוקה לבין לחימה, הצבא מספק ביטוי מוחשי לעיקרון הלאומי המדומיין של אחוות גברים-לוחמים תוך שהוא מייצר תחליף פטישיסטי לתשוקה ההומואירוטית בדמות הלחימה באויב. ניתן לנתח ביתר הרחבה, וללא קשר לצבא, את האינטימיות והתשוקה המושתקת שביחסי הרעות בין גברים, וכן את ההיבטים הסוציו-פוליטיים של יחסי רעות אלה כיישום נוסף של הרגש הלאומי.

המרחב הרגשי ההומוחברתי הגברי ניתן להמשגות רבות. הוא בא לידי ביטוי במימד הציבורי, הפוליטי והקולקטיבי סביב רגשות אידיאולוגיים מופשטים המתייחסים לסולידריות או לאחוות לוחמים (fraternity); הוא בא לידי ביטוי גם במסגרת הקבוצה הקטנה סביב מושגים חברתיים כגון גיבוש (cohesion); הוא עולה גם במימד הפרטי, האישי, בניתוח הפסיכולוגי היחידי בשאלות של התקשרות בינאישית (attachment, bonding); והוא נוגע גם בפרטי ביותר, זה המקושר לאינטימי, סביב שאלות של מיניות ואירוטיות. זהו מרחב הזוכה בהתייחסויות נפרדות ומנותקות זו מזו על-ידי דיסציפלינות שונות, מפסיכולוגיה ועד למדע המדינה, תוך התבססות על ההבחנה המקובלת בין החיים הפרטיים לבין החיים הציבוריים. כנגד זה, בניתוח הנוכחי ביקשתי להראות כיצד חקר רגשות גבריים מחייב התייחסות הוליסטית, א-דיסציפלינרית, תוך שימוש במושג "לאומיניות", המתייחס ב־זמנית לפרטי ולציבורי, לאישי ולפוליטי, למיני וללאומי.

מקורות

אבן-שושן, אברהם (1998). המילון העברי המרוכז. ירושלים: קרית-ספר.
אחיאסף, עודד, אחיאסף, רענן, רדר, גוני ופרייס, שלומי (1993). לקסיקון הסלנג העברי

והצבאי. תל-אביב: פרולוג.

- אלמוג, עוז (1997). הצבר - דיוקן. תל-אביב: עם עובד.
- אנדרסון, בנדיקט (1999). קהילות מדומיינות: הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- גלזמן, מיכאל (1997). הכמיהה להטרסקסואליות: ציונות ומיניות באלטנוילנד. תיאוריה וביקורת, 11, 145-162.
- גרוס, אייל (2000). מיניות, גבריות, צבא ואזרחות: שירות הומואים ולסביות בצה"ל במשקפיים השוואתיים. פלילים, ט, 95-183.
- הלמן, שרית (1993). הסירוב לשרת בצבא כניסיון להגדרה מחודשת של האזרחות. עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- הראל, עמוס ובקר, אביחי (2000). כבר לא חטיפים. מוסף הארץ, 11.8.2000, 28-33.
- יוסף, רז (2001). הגוף הצבאי: מזוכים גברי ויחסים הומואירוטים בקולנוע הישראלי. תיאוריה וביקורת, 18, 11-46.
- כשר, אסא (1996). אתיקה צבאית. משרד הביטחון - ההוצאה לאור.
- לומסקי-פדר, עדנה (1998). כאילו לא הייתה מלחמה: סיפורי חיים של גברים בישראל. ירושלים: מאגנס.
- ליבליך, עמיה (1987). אביב שנות. ירושלים: שוקן.
- ליסק, משה וקנייפו, ברוך (1996). אחרית דבר: ישראל בעידן השלום. בתוך: מ' ליסק וב' קנייפו (עורכים), ישראל לקראת שנות האלפיים (ע' 429-438). ירושלים: מאגנס.
- מוסה, ג'ורג' (1993). הנופלים בקרב. תל-אביב: עם עובד.
- מייזלס, עפרה וגל, ראובן (1990). מוטיבציה של בנים לשרת בצה"ל - נוער ישראלי בתקופת האינתיפאדה. צה"ל והאינתיפאדה: לקט מאמרים. זכרון-יעקב: המכון הישראלי למחקרים צבאיים.
- סינה-דסביליה, הלנה, ספנסר, עדה וגל, ראובן (1992). סמינר - מה עולות לנו המלחמות? זכרון-יעקב: המכון הישראלי למחקרים צבאיים.
- קפלן, דני (1999). דויד, יהונתן וחיילים אחרים: על זהות, גבריות ומיניות ביחידות קרביות בצה"ל. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- רובינשטיין, אמנון (1977). להיות עם חופשי. תל-אביב: שוקן.
- רוזנבלום, רוביק (2001). הזירה הלשונית: דיוקן העברית הישראלית. תל-אביב: עם עובד.
- שוהם, שלמה (1990). קצין בריאות הנפש היחידתי: איש המקצוע בקהילה הצבאית. ביטאון חיל הרפואה, 32, 17-21.
- שיאון, ליאורה (1997). דימויי גבריות אצל לוחמים: השירות בחטיבות חיל רגלים כטקס מעבר מנערות לבגרות (מחקרי עיון מס' 3). ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, מרכז שיין.
- ששון-לוי, אורנה (2000). כינון זהויות מגדריות בצבא הישראלי. עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- Arkin, William & Dobrofsky, Lynne R. (1978). Military socialization and masculinity. *Journal of Social Issues*, 34, 151-168.

- Badinter, Elisabeth (1995). *On masculine identity*. New York: Columbia University.
- Barrett, Frank (1996). The organizational construction of hegemonic masculinity: The case of the U.S. navy. *Gender, Work, and Organization*, 3, 129–142.
- Ben-Ari, Eyal (1998). *Mastering soldiers: Conflict, emotions and the enemy in an Israeli military unit*. Oxford: Berghahn Books.
- Bordo, Suzan (1994). Reading the male body. In L. Goldstein (Ed.), *The male body: Features, destinations, exposures* (pp. 265–306). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Cantarella, Eva (1992). *Bisexuality in the ancient world*. New Haven: Yale University.
- Chapkis, Wendy (1988). Sexuality and militarism. In E. Isaksson (Ed.), *Women and the military system* (pp. 106–113). Hemel Hempstead: Harvester-Wheatsheaf.
- Cohn, Carol (1987). Sex and death in the rational world of defense intellectuals. *Signs*, 12, 687–718.
- Cohn, Carol (1993). Wars, wimps and women: Talking gender and thinking war. In M. Cooke & A. Woollacott (Eds.), *Gendering war talk* (pp. 227–246). Princeton: Princeton University Press.
- Connell, R.W. (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Csikszentmihalyi, Mihaly (1975). *Beyond boredom and anxiety*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Csikszentmihalyi, Mihaly & Csikszentmihalyi, Isabella Selega (Eds.) (1987). *Optimal experience: Psychological studies of flow in consciousness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Forrest, David (1994). We're here, we're queer, and we're not going shopping: Changing gay male identities in contemporary Britain. In A. Cornwall & N. Lindisfarne (Eds.), *Dislocating masculinity: Comparative ethnographies* (pp. 97–110). London: Routledge.
- Friedland, Roger & Alford, Robert (1991). Bringing society back in: Symbols, practices and institutional contradictions. In W.W. Powell & P.J. DiMaggio (Eds.), *The new institutionalism in organizational analysis* (pp. 223–262). Chicago: University of Chicago Press.
- Fussell, Paul (1975). *The great war and modern memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Giddens, Anthony (1987). *The nation-state and violence*. Berkeley: University of California Press.
- Gilmore, David D. (1990). *Manhood in the making: Cultural concepts of masculinity*. New Haven: Yale University.

- Gray, Glenn J. (1959). *The warriors*. New York: Harper and Row.
- Gusfield, J. (1975). *Community – a critical response*. New York: Harper Colophon.
- Halperin, David (1990). *One hundred years of homosexuality, and other essays on Greek love*. New York: Routledge.
- Harries-Jenkins, Gwyn (1976). Legitimacy and the problem of order. In G. Harries-Jenkins & J. van Doorn (Eds.), *The military and the problem of legitimacy* (pp. 41–58). London: Sage.
- Henderson, D.W. (1985). *Cohesion: The human element in battle*. Washington, DC: National Defense University Press.
- Janowitz, Morris (1976). Military institutions and citizenship in Western societies. In G. Harries-Jenkins & J. van Doorn (Eds.), *The military and the problem of legitimacy* (pp. 77–92). London: Sage.
- Kaplan, Danny (2002). *Brothers and others in arms: The making of love and war in Israeli combat units*. New York: Haworth.
- Kaplan, Danny (n.d.). Reut: The cultural construction of fraternal friendship among contemporary Israeli men. Unpublished Ph.D. dissertation, Ben-Gurion University of the Negev, Beer Sheva.
- Katz, Pearl (1990). Emotional metaphors, socialization, and roles of drill sergeants. *Ethos*, 18, 457–480.
- Kellet, Anthony (1982). *Combat motivation: The behavior of soldiers in battle*. Boston: Kluwer.
- Kimmel, Michael S. (1994). Masculinity as homophobia: Fear, shame and silence in the construction of gender identity. In H. Brod & M. Kaufman (Eds.), *Theorizing masculinities* (pp. 119–141). Thousand Oaks: Sage.
- Loizos, Peter (1994). A broken mirror: Masculine sexuality in Greek ethnography. In A. Cornwall & N. Lindisfarne (Eds.), *Dislocating masculinity: Comparative ethnographies* (pp. 66–81). London: Routledge.
- Mosse, George L. (1985). *Nationalism and sexuality: Respectability and abnormal sexuality in modern Europe*. New York: Howard Fertig.
- Mosse, George L. (1996). *The image of man: The creation of modern masculinity*. New York: Oxford University Press.
- Ornter, Sherry (1974). Is female to male as nature is to culture? In M. Rosaldo & L. Lamphere (Eds.), *Women, culture and society* (pp. 67–87). Stanford: Stanford University Press.
- Pateman, Carol (1989). *The disorder of women: Democracy, feminism and political theory*. Stanford: Stanford University Press.
- Roper, Michael & Tosh, John (1991). Introduction: Historians and the politics of masculinity. In M. Roper & J. Tosh (Eds.), *Manful assertions* (pp. 1–24). London: Routledge.

- Rougemont, Denis de (1974 [1940]). *Love in the western world*. New York: Harper & Row.
- Scheff, Thomas J. (1994). Emotions and identity: A theory of ethnic nationalism. In C. Cahous (Ed.), *Social theory and politics of identity* (pp. 277–303). Oxford: Basil Blackwell.
- Sedgwick, Eve Kossofsky (1985). *Between men: English literature and male homosocial desire*. New York: Columbia University Press.
- Shafritz, Jay M., Shafritz, Todd J.A. & Robertson, David B. (Eds.) (1989). *The Facts on File dictionary of military science*. New York: Facts on File.
- Weber, Max (1964). *The theory of social and economic organization*. New York: Free Press